

Отримано: 8 січня 2020 р.

Прорецензовано: 29 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 6 лютого 2020 р.

e-mail: makuh.oi@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-112-116

Макух О. І. Трансформація цінностей сучасної сім'ї. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острогор : Вид-во НАУОА, січень 2020. № 10. С. 112–116.

УДК316.422/752/352.2

Макух Ольга Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент

ВП Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

У статті описано трансформаційні процеси існування сучасної сім'ї, які виникають у результаті втрати цінностей, рольової активності жінки, дисгармонійності сімейних взаємовідносин. Причинами трансформаційних процесів є технологічно-інформаційні зміни, економічні перетворення, сексуальні й феміністичні революції. Результатом суспільних трансформацій стали культурні зміни, зумовлені появою нових цінностей, норм, течій та ідеологій. Міграційні процеси, транснаціональні сім'ї сформували дистантні відносини, які розривають контакт із прабатьківською родиною і вибудовують нову модель сім'ї.

Ключові слова: трансформаційні процеси, форми сімей, цінності, транснаціональна сім'я.

Olha Makukh,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

The National University of Bioresources and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

TRANSFORMATION OF THE VALUES OF A MODERN FAMILY

The article describes the transformational processes of modern family existence that result from the loss of values, the role-playing activity of a woman, and the disharmony of family relationships. The causes of transformation processes are technological-information changes, economic transformations, sexual and feminist revolutions. The result of social transformations has been cultural change, driven by the emergence of new values, norms, currents and ideologies. Migration processes, transnational families have formed distant relationships that break contact with an ancestral family and build a new family model.

Keywords: transformation processes, family forms, values, transnational family.

Постановка проблеми. Системні зміни в соціально-економічних тенденціях сучасного суспільства відобразилися на міцності сімейних цінностей. Сучасна сім'я, забезпечуючи добробут родини, утрачає розуміння подружніх відносин, обов'язків щодо виховання дитини, а також важливого соціалізувального чинника розвитку особистості. Існує необхідність у з'ясуванні фундаментальних цінностей сім'ї, визначення трансформаційних процесів, які змінили модель сімейних відносин та дослідження ціннісних пріоритетів сучасної молоді. Відповідні трансформаційні виклики спрямовано на знищення сім'ї як соціального інституту й онтологічного поняття. Революційність їхнього впливу відбувається через інформаційний простір, проведення різних парадів, форумів тощо. Доволі часто, керуючись принципами демократії, відповідне глобальне явище підтримують відомі особи, тобто актори, політики й уряди держав. Таке явище має назву «культура смерті», відповідне словосполучення застосував Папа Римський Іоанн Павло II у своєму посланні про істинні цінності, про зіткнення добра і зла, «культуру смерті» і «культуру життя», адже наша культура дозволяє війни, самогубства, гомосексуалізм, подружні зради, розлучення тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Однак варто згадати про теоретико-методологічний підхід наукового дослідження сім'ї. Зокрема, культурологічний концептуальний підхід (Л. Уайт, О. Радугін, Б. Малиновський та ін.) розглядає сім'ю в тісній взаємодії з культурою: культурні інститути регулюють традиції і культурні потреби сім'ї, відповідно її руйнування може призвести до порушень у системі соціальних взаємодій. Теоретики гендерноконцептуального підходу (С. де Бовуар, Б. Фрідан, Д. Грімшоут) основну силу суспільного розвитку бачать в особливостях відносин між чоловіком і жінкою, причому чоловіків розглядають як соціально привілейовану, а жінок як соціально підкорену стать [Руденеско, 2004, с. 186].

Масштабний науково-технічний прогрес негативно впливає на шлюб і сім'ю. Сферою руйнування стають не тільки деструктивні чинники, з-поміж яких порушення статевих взаємовідносин, розлучення, утрата рольових обов'язків тощо, а пропаганда гомосексуалізму, гендерна ідеологія та репродуктивні технології. Одностатеві «сім'ї» стають популяризаторами сурогатного материнства. Розвиток новітніх технологій сприяє розвитку нових типів сімей. Канадська дослідниця С. Коломбок виокремлює такі типи сімей, які скористалися заплідненням із пробірки, діти в лесбійських сім'ях і сурогатні сім'ї. Науковиця

звертає увагу на особливу форму сімейних взаємовідносин і психологічний стан батьків. Уважає, що рольові обов'язки виконують досить справно. Спілкуючись із такими батьками, дослідниця помітила низку характерних особливостей: сімейне життя подружжя з появою довгоочікуваної дитини стає більш цілеспрямованим, сімейні обов'язки виконують із особливою уважністю та вимогливістю. Соціально-емоційний і когнітивний розвиток дитини триває у стані спокою. Авторські висновки заперечують будь-які побоювання і підтримують розвиток нових форм сімей [Susan Golombok, 2006, с. 273].

Мета статті – обґрунтувати науково-теоретичні підходи існування сучасної сім'ї, її трансформаційних перетворень у сучасних умовах розвитку суспільства. Поставлені завдання спрямовані на дослідження теоретичних аспектів сімейних взаємовідносин на основі аналізу наукових підходів вітчизняних і зарубіжних вчених, визначення причин трансформації сім'ї та сучасних форм сімейних взаємовідносин.

Виклад основного матеріалу. Суспільні перетворення, які відбуваються у світі, на думку Ф. Фукуяма, пов'язані із глобалізаційними процесами, спричиненими економічними, політичними, технологічними впливами, що стирає межі території і сприяє поширенню «життєвого простору» людини. Світ став доступним для всіх й одночасно тіснішим, а ідея свободи й рівності найбільш цінна для всього суспільства. Відомо, що людина створена для активного життя в соціальному середовищі. Потребу бути з людьми особа відчуває навіть тоді, коли її з ними розлучають. Схильність до об'єднання заклала в людині сама природа. Людська особистість не може розвиватися й удосконалюватися поза суспільством.

У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значущість і здатні задовольняти певні потреби людей. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які пов'язують індивідуальне й суспільне життя. Особистісні цінності відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань, і відмежовують значущі, істотні для людини, від неістотних, незначущих. Таким чином, система цінностей визначає сутність як людини, так і певної спільноти, спрямованість її дій і вчинків.

Для детальнішого аналізу проблем сім'ї звернемося до її етимологічного роз'яснення. Відповідно до психологічного словника, сім'я – соціальний інститут, союз чоловіка і жінки, які вступили у шлюбні відносини й пов'язані спільним веденням домашнього побуту, прагненням до народження дітей, їхньої соціалізації і виховання [Титаренко, 2003, с. 76]. Можна стверджувати, що аксіологічним складником сім'ї є духовний обов'язок один перед одним у процесі реалізації функційних завдань.

Детермінантами порушення традиційного устрою сім'ї слугує зміна цінностей, ціннісної ієрархії під впливом інформаційного простору. Основою формування цінностей є сім'я як критерій оцінки ціннісних уявлень упродовж усього життя людини.

Постматеріалістичні цінності трансформували моделі сім'ї. Дослідники виокремлюють чотири сфери, що зазнали невідворотних радикально значущих перетворень, із-поміж них: технологічно-інформаційні зміни, пов'язані зі знанням і розвитком науки; економічні перетворення, пов'язані з новими секторами глобальної економіки та зміною гендерних ролей, у яких зросла професійна активність жінок. Соціальні зрушення обумовили нові суспільні рухи, сексуальну й феміністичну революції, зміни в подружньому та родинному житті, відповідно послабилася функція суспільного контролю. Результатом суспільних трансформацій стали культурні зміни, зумовлені появою нових цінностей, норм, течій та ідеологій.

Суспільні-політичні й економічні реалії призвели до порушення механізмів адаптації, відповідно зросла мобільність населення, значної деформації зазнали подружні взаємовідносини. Структурно-функційна трансформація сім'ї змінилася через невизначеність сімейних ролей, наслідком чого стали чисельні розлучення з подальшою орієнтацією на позашлюбні стосунки й повторний шлюб.

Найсуттєвішою особливістю шлюбно-сімейних відносин на цьому етапі є плюралізація форм шлюбу, різноманітність форм сімейних об'єднань і шлюбних стосунків. Науки, які вивчають сім'ю, виокремлюють такі трансформаційні моделі: крос-культурні сім'ї – партнерства, де присутні представники різних етнічних і соціальних груп; одностатеві партнерства з дітьми та без – сім'ї, де партнери однієї біологічної статі; громадянські шлюби – стосунки, які не зареєстровані, а базовані на домовленості й довірі партнерів; гостьові шлюби – зареєстровані законодавчо стосунки між людьми, які не мають спільного господарства, не проживають разом, не розділяють побут тощо.

Визначальна роль у формуванні, функціонуванні та розвитку шлюбно-сімейних відносин належить жінці. Культурологічний стереотип про жінку пов'язаний із певними ознаками, а саме: продовження роду, мати-берегиня, жінка, створена для сім'ї, народження і виховання дітей тощо. Гендерна роль жінки в сучасному суспільстві зазнала значних змін. Особиста активність, виражена в професійному самовизначенні, змінила становище жінки в політичній і економічній сфері, трансформувала сім'ю. Жінки прагнуть реалізувати свої здібності, зробити кар'єру, провадити громадську роботу, інколи виконати роль «голови» сім'ї.

Трансформації рольової активності жінки в суспільстві й сім'ї були постійно різними. Жінкам стають нецікавими традиційні способи життя, вони прагнуть самоорганізувати власне життя та цінують влас-

ну незалежність. Професійне становлення жінки, здатність вести бізнес формує емансиповану жінку з високою соціальною мобільністю, яка обирає ту модель сім'ї, яка не зруйнує її незалежності. Радикальні соціокультурні трансформації в інституті сім'ї спричинили демографічні зміни в шлюбно-сімейних відносинах, вплинули на розподіл статусно-рольових позицій. Зрозуміло, що відбувається переоцінка цінностей. Рольова позиція жінки змінюється під впливом зовнішніх соціальних умов і в результаті внутрішніх процесів розвитку.

У вітчизняних наукових дослідженнях бажання кожної жінки спрямоване на створення сім'ї, народження дітей, формування професійної кар'єри та матеріальну незалежність. Тобто, сучасна жінка прагне оволодіти комплексом суспільно значущих цінностей незалежно від ієрархії їх формування. Інформаційний простір розвивається під впливом масової культури. У цьому контексті доречно згадати і про вплив медіасередовища з новітніми медійними технологіями, який трансформував образ жінки. Наукові коментарі Г. П. Ковальова та В. О. Данильян дають змогу стверджувати про мас-медійний образ жінки [Ковальова, Данильян, 2012, с. 5].

«Гарна жінка, жінка-модель». Цей образ жінки формується за допомогою вербальної та візуальної інформації. У цій сфері працює новітня система технології краси із системами омолодження організму, фітнесом тощо.

«Ділова жінка, жінка-професіонал». Класифікатором цього образу є «бізнес-леді», які утримують клуби, ресторани, салони краси. Власне їхня професійна діяльність, стиль життя та образ формують стереотип поведінки.

«Щаслива жінка». Відповідний образ вимірюється увагою протилежної статі, любовними стосунками, сімейними відносинами, емоційними реакціями тощо.

«Секс-символ». Комплекс ознак, серед яких краса, стильність, сексапільність. Формування такого образу вимагає дотримання окремих вимог, супроводжуваних певним рівнем агресивності.

«Дружина-мати». Жінка-берегиня, яка виховує дітей. У медіапросторі цей образ часто супроводжують рекламуванням продуктів харчування, речей, необхідних для домашнього вжитку. Саме цей образ зберігає ціннісний складник сімейної жінки.

Процеси глобалізації вплинули на міжнародну мобільність населення, пов'язану з транснаціональністю, до якої і входить трудова міграція людей. Транскордонні зв'язки впливають на активацію підприємницької та економічної діяльності, на гендерну політику, сімейні стосунки та виховання.

Транснаціональні сім'ї в Україні формуються як наслідок трудової міграції людей у різні країни світу. Така форма сім'ї стала предметом обговорення на міжнародній конференції «Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання» у м. Львів (2012 р.). До дискусії долучилися соціологи, державні чиновники України й Італії. Достовірно невідомо, проте неофіційна інформація дає змогу констатувати, що за межами України перебуває близько 4,5 млн українських заробітчан. Основні напрямки трудової міграції: Росія (48,1%), Італія (13,4%), Польща (8,0%), Іспанія (13,4%), Португалія (2,6%) та інші країни (10%). На території нашої держави залишаються діти трудових мігрантів, якими опікуються родичі. За даними Інтернет-ресурсу, сімейні обов'язки поділяють: один із батьків – мама (44%) або тато (26%), бабусі (35%), сестри (14%), брати (12%). Причинами, які мотивують тривалі виїзди українців до країн Євросоюзу і Росії, є системні втрати робочих місць, низькі доходи й інші матеріальні потреби родини.

Тому, аналізуючи сім'ю, варто виокремити транснаціональну родину як малу соціальну групу, поєднану шлюбними чи родинними зв'язками, члени якої проживають окремо один від одного, однак зберігають відчуття єдності, працюють над забезпеченістю спільного добробуту та демонструють свою солідарність [Малиновська, 2012, с. 5]. Проблеми існування таких сімей часто перебувають у дистанційних взаємовідносинах, супроводжуваних стресами, тривогами, відчуттями провини тощо. Сімейне виховання реалізується через нове рольове поняття «Скуре-мама». Відповідно втрачається зв'язок із прабабківськими групами, а водночас – родинні традиції та стосунки. Молоде покоління українців уже не формує традиційної моделі сім'ї, не пов'язаної з родиною. Як відомо, моделі поведінки в сім'ї успадковуються, тобто молоді батьки відтворюють поведінку своїх батьків, а діти переймають їхні моделі як нормативи для свого життя.

Використовуючи дослідження громадської організації «Відродження нації», яка працює на Тернопільщині, з'ясуємо, що з цього регіону 33% громадян прибувають в Італію, де основу становлять жінки (станом на 2012 р.). Безумовно, майже кожна сім'я відчуває дефіцит уваги, спілкування, що відображається на психологічному здоров'ї. Серед основних психологічних проблем, які відчувають діти заробітчан, виокремлюємо такі: проблеми психологічного характеру, пов'язані з відчуттям самотності, зміною настрою та втратою соціальної мотивації, неуспіхами в навчанні або недостатніми її мотивами, а також відсутністю безпосереднього спілкування в розв'язанні особистих питань та обговоренні поточних справ.

Психологічний аспект існування транснаціональної сім'ї пояснено в типології італійського соціолога Віанелло Франческа Аліче, який виокремлює два профілі українських жінок-мігранток: перехідні й постійні мігрантки. Перехідний тип транснаціональних сімей пов'язаний із заробітком грошей, поліпшенням власного матеріального становища, поповнення капіталу родини тощо. Постійні мігрантки спрямовують трудові зусилля на особистісний розвиток, вивчають мову, розширюють соціальні мережі, часто об'єднують сім'ю на єдиній території проживання. Зазвичай це самотні матері з ушкодженою соціальною ідентичністю. Як зазначено у зверненні італійської громадської діячки Антонелли Коломбо, возз'єднання сімей – пріоритетне завдання соціальної політики кожної країни [Коломбо, 2012, с.27].

Емпіричні дослідження проблем сім'ї зазнали значних суспільних, демографічних, економічних, соціокультурних трансформацій, які зумовили диверсифікацію сімейних форм. Виникло нове явище – транснаціональна сім'я, для якої характерна географічна дисперсія сімейної групи і тривалість стійких зв'язків у результаті міграції. Саме поняття багатозначне. Зумовлені розбіжності – це результат гетерогенності сімейних транснаціональних форм, які мають дві категорії, а саме: транснаціональне батьківство і транснаціональна спорідненість [Малиновська, 2012, с. 7].

Унаслідок міграційних процесів з'явилося нове явище – дистантна сім'я. Життєдіяльність дистантних сімей відображено в працях О. Безпалько, К. Б. Левченко, В. С. Балабол, Д. І. Панішкевіч та інших. Такі сімейні взаємини часті для осіб особливих професій (моряків, геологів, військовослужбовців та інших) [Малиновська, 2012, с. 4]. До цієї категорії відносять і сім'ї трудових мігрантів. Суспільні реалії засвідчують, що дистантна сім'я позбавлена батьківської турботи, дистанційні форми сімейного спілкування залишають поза передачею молодому поколінню традицій сім'ї, способу ведення сімейного життя і виховання дітей. Відповідна відчуженість між прабатьківськими й молодими сім'ями впливає не тільки на психологічне здоров'я, але й часто стає причиною розлучень і неусвідомленості функційних обов'язків сімейного життя. Аналізуючи суспільні проблеми існування сім'ї, доречно констатувати, що для створення емоційного комфорту, абсолютного захисту людини, відновлення психологічних сил, важливе психологічне здоров'я сімейного оточення.

Щоб з'ясувати ціннісні пріоритети серед молоді, ми обрали психодіагностичну методику М. Рокича, яка дасть змогу констатувати її соціальну спрямованість.

На основі отриманих даних визначили ієрархію ціннісних орієнтацій, яка безпосередньо впливає на процес соціалізації особистостей. Результат ранжування підтверджує, що ціннісні орієнтації юнаків і дівчат суттєво різні. Зокрема, у дівчат перші три рангові місця посідають «здоров'я», «щасливе сімейне життя», «наявність хороших і вірних друзів», а вже потім – «суспільне визнання», «активне діяльне життя», «матеріальне забезпечення життя», «творчість», «краса природи і культури». Розподіл ціннісних орієнтацій у юнаків доводить протилежну соціальну позицію, де переважають «наявність хороших і вірних друзів», «матеріальне забезпечення життя», «активне діяльне життя», менше зацікавлення викликають «щасливе сімейне життя», «свобода», «розвиток», «творчість», «краса природи і культури».

Доцільно зазначити, що саме останню рангову позицію в дівчат і юнаків посідають такі цінності, як «творчість» і «краса природи і культури». Можна висловити думку про те, що естетизація навколишнього світу та формування суспільної краси через сприйняття та креативність менш цінна для молодих людей. Вони обирають шлях динамічного активного життя із суттєвими винагородами й задоволеністю особистих планів, які формують сенс їхнього життя.

Висновки. Головними причинами небажання укладати офіційний шлюб є зміна ціннісних пріоритетів населення, визначена трансформацією статевої моралі, сімейних стосунків, зміни соціокультурної позиції сім'ї і її ролі для суспільства і для окремої особистості.

Основною формою організації шлюбних відносин між чоловіком та жінкою в Україні залишається офіційно зареєстрований шлюб, однак соціальна політика держави повинна інформаційно впливати на збереження сім'ї, духовних основ її формування.

Література

1. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семи. СПб. : Питер. 656 с.
2. Ковалева Г. П., Данильян В. О. Трансформация женской гендерной идентичности в современном медиапространстве [Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»]. Серія «Філософія. Філософія права, політологія, соціологія». 2012. Вип. №1(11) С. 54–63.
3. Малиновська О. Транснаціональна родина в контексті транс націоналізації міграції: концептуалізація понять. [Транснаціональна сім'я як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи розв'язання] Збірник наукових статей і виступів на Міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 р. Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка». С. 20–27.
4. Рудинеско Е. Розладна сім'я. Пер. з фр. К.: Ніка. Центр. 232 с.
5. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь. 376 с.
6. Коломбо А. Міська рада Мілану та політика прийому жінок та сімей мігрантів. [Транснаціональна сім'я як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи розв'язання] Збірник наукових статей і виступів

пів на Міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 р. Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка». С. 456–466.

7. Фрейд З. Психология бессознательного. М. : Просвещение, 448 с.

8. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке. М: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 220 с.

9. Хорни К. Женская психология. СПб. : Восточно-Европейский институт психоанализа. 218 с.

10. Families count: effects on child and adolescent development / edited by Alison Clarke- Stewart, Judy Dunn, 2006. 389 с.